چه ند سا تێك له گه ل , م ا حمد حمد ا مین ئۆ مه رو ما سته ر نا مه كه ی به نا ونیشا نی (ڕه وا ندز ،لێكۆ لینه وه یه كی مێژوویی- سیا سی 1918-1939)....

بۆ ڕونكر دنه وه و ده ر خستنی ڕا ستی مێژوو مێژووی ڕو دا وه كا نی كو ردستا ن، پێو یستی به مر ۆ ڤی دلسۆ زو به توا نا و لێها تو هه یه ، كا ت و كا ر كر دن و له خۆ بوور ده یی زۆ ر ی ده وێ لێكۆ لینه وه و سا غ كر دنه وه ی مێژوو ، به تا یبه تی ئه گه ر بما نه وێ ڕا ست ڕو دا وه كا ن و مێژوو ی دا گیر كه را ن بزا نین، ئه وه ده بێ له سه ر چا وه ی زا نیا ر ی و په ر توكخا نه و ئه ر شیفی ئه و نه ته وا نه بگه ڕ ێین كه به در ێژا یی مێژوو ها توو ن كور دستا نیان دا گیر كر دوه و خستو یا نه ته ژێر ڕكێفی فه ر مانڕه وا یه تی خۆ یا ن وه ك ڕوسه كان ، عوسما نلیه كا ن، ئینگلینز، عه ره ب،گه ڕان له به لگه نا مه كا نی ئه م نه ته وانه به وردی شه نو كه و یان كه ین ده توا نین زا نیا ری با ش به ده ست بێنین.

یه كێك له م هه و له پڕ له دلسۆ زا نه یه ی كا ریان بۆ ئه وه كردوه و ما ند و بو نێكی زۆ ری كێشا وه بۆ سا غ كر نه وه ی به شێك له مێژوو ی نه ته وه كه مان كه پشتی به سه ر چا وه و به لگه نا مه ی بلا و كرا وه و بلا و نه كرا وه به ستوه ما مۆ ستا ئه حمه د حمد ئه مین ئۆ مه ر ه له با ره ی ڕه و شی سیا سی ڕوا ندز له نێوان سا لا نی 1918/ 1936.

ما مۆ ستا له سا لی 1977 له شا ری هه و لێر له خێزا نێكی كورد له دا یك بووه، قۆ نا غه كا نی خو ێند نی له هه و لێر ته وا و كر دووه ،ده ر چووی كۆ لیژی ئا دا ب /به شی مێژوو / زا نكۆ ی سه لا حه دینه له سا لی 1999 /2000،له سا لی 2003له هه ما ن كۆ لیژ له خوێندنی با لا / ما سته ر وه ر گیرا وه له سا لی 2005به پله ی زۆر با شه ته وا وی كر دووه، ئێستا ش ما مۆ ستا یه له زا نكۆ ی سه لا حه دین / هه و لێر.

تێزی ما سته ره كه ی به نا نیشا نی (ڕه وا ندز، لێكۆ لینه وه یه كی مێژوو یی – سیا سی 1918-1939) كه تیایدا با س له ڕه و شی سیا سی مێژ وو ی ڕه وا ند ز ده كا ت له مێژوو یه كی دیا ریكرا و دا، پشتی به ستوو ه به ژما ره یه ك سه ر چا وه و به لگه نا مه ی بڵا و كرا وه و بڵا و نه كرا وه ، سه ر كه و توا نه مێژووی شا را وه ی ئه و شا ره ی ده ر خستووه كه یه كه مین جا ره له نوو سینێكی ئه كا دیمی با سی لێوه ده كر ێت.

ما مۆ ستا ئە حمە د بە م شێوە یە با سی ما ستە ر نا مە کە ییمان بۆ دە کا :

لێکۆڵینەوە لە بارەی ڕەوشی سیاسیی ڕەواندز لە نێوان ساڵانی(١٩١٨-١٩٣٩)، وەك ماوەیەکی مێژوویی دیاریکراو، کە بە کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی دەست پێدەکات و بە سەرهەڵدانی جەنگی دووەمی جیهانی کۆتایی دێت، گرنگ و پڕ بایەخە. چونکە لەو سەردەمەدا، ڕەواندز وەکو پێگەیەکی سیاسیی دەبوژێتەوە کە تاوەکو ئێستاکە ئەوەی لە بارەیەوە نووسرابێت پچڕ پچڕە و ناواخنی ڕووداوەکانی باس نەکراوە و وەکو پێویست پەردە لە سەر لایەنە شاراوەکانی هەڵنەدراوەتەوە. بۆیە دەکارێ ئەم هۆکارە، بە پلەی یەك دابنرێت لە ڕووی خۆ تەرخان کردن بۆ توێژینەوە لە مەڕ ناوچەی ڕەواندز و مشتوماڵکردنی ئەو زانیارییە مێژووییانەی دەربارەی تۆمارکراون. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بایەخدانی تورکەکان بە ڕەواندز و کردنی بە پێگەیەك بۆ گێڕانەوەی دەسەڵاتەکەیان بە سەر ویلایەتی مووسڵ دوای جەنگی یەکەمی جیهانی لە لایەك و بە ماف زانینی بریتانییەکان بە دەسەڵاتیان بە سەر ناوچەکە و هەوڵدان بۆ بەستانەوەی بە دەوڵەتی تازە دروست کراوی عێراق لە لایەکی دی، خاڵێکی دیکەی سەرنج ڕاکێشە. ئەوە سەرەڕای هۆکارێکی‌تر، کە بریتی‌یە لە دەرکەوتنی ژمارەیەك کەڵە پیاوی ناودار لە ناوچەکە لەو ماوەیەدا، وەکو (نووری باویل ئاغا، ئیسماعیل بەگی ڕەواندزی، سەید تەهای نەهری، ئەمین ڕەواندزی و مەعروف چیاووك. . .) کە هەر یەکەیان بە هەڵوێست و کارەکانیان دوژمنیان سەرسام کردووە. ئیتر بۆ لە نەبان دابڕینی سەرجەمی ئەو ڕاستییانە، ئەم ئەرکەمان گرتە ئەستۆ.

شیاوی باسە بۆ مەبەستی بە ئەنجام گەیاندنی کارێکی وا زۆرێك ئاستەنگ دێنە پێشەوە، کە ڕەنگە لە هەندێك کات توێژەر سارد بکەنەوە، لە هەمووشیان گرنگتر درەنگ دەست کەوتنی ئەو سەرچاوانەیە کە تەنیا لە کتێبخانەی تایبەتی هەن، چونکێ هەندێك لە وانەی کە خاوەنی کتێبخانەی تایبەتین و کتێبی دەگمەنیان هەیە، ئەوانە بە ڕای ئێمەمانان توشی نەخۆشی دەروونی و قۆرغکاری کتێبە دەگمەن و دانسقەکان هاتوون، بۆیە دەبێت زۆر زیرەکانە لەگەڵیاندا بدوێت. هەروەها یەکێك لە ئاستەنگەکانی‌تر، دەرگا بە ڕووداخستنی ئەو کەسانەیە کە شتێك لە بارەی ڕووداوەکانەوە دەزانن و نای درکێنن و ئامادەنیین هیچ شتێکت بۆ بڵێن. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەو هۆکارانە ماوەیەك کاریگەری خۆی کردووە، کە هەندێك وردەکاری لە شوێنی شیاوی خۆی باسی لێوەنەکرێت، کەچی بە تەواوەتی نەبۆتە هۆی کاڵ و کرچی ئەو بەرهەمە کە لە پێشەکی و دەروازەیەك و سێ بەش و ئەنجام پێك دێت.

دەروازە کە سێ تەوەرە لە خۆی دەگرێت تیایدا باس لە ڕەگ و ڕیشەی ناوی ڕەواندز و شوێنی جیۆگرافی و ڕەوشی کۆمەڵایەتی و ئابووری و کارگێڕی و سیاسیی ڕەواندز، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەم دەکەین.

بەشی یەکەم کە لە دوو تەوەرە پێك هاتووە باس لە ڕەوشی سیاسیی ڕەواندز لە نێوان سالأنی(١٩١٨-١٩٢٣) دەکەین، لە بەر ئەوەی لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی لە ساڵی ١٩١٨ دەسەڵاتی داگیرکاری بریتانی دەستی بە سەر ناوچەکەدا گرتو تا ڕادەیەك باری ناوچەکە بوژایەوە، بەڵام ئەو بارودۆخە درێژە ناکێشێتو خەڵکی بە ڕووی سیاسەتی بریتانییەکان لە ناوچەکە هەڵدەگەڕێنەوەو وەدەریاندەنێن، لە بەر ئەوەی سیاسەتی ئینگلیزەکان بریتی بوو لە سیاسەتی چەوساندنەوەو ئاگر خۆشکردنی دووبەرەکی لە ناوچەکە، ئەگەر بزانیین توانیویانە تۆی ئەو دووبەرەکییە لە ناوچەکە بچێننو دوژمنداری لە نێوان دوو بنەماڵەی بە ناوبانگی ڕەواندز گەرمتر بکەنو بۆ نەوەکانیان بە جێبهێلن. هەروەها هەر لەو بەشەدا، باس لە دووبارە هاتنەوەی دەسەڵاتی داگیر کاری تورکەکان دەکەین، کە لە سەر داواکاری خەڵکی ناوچەکە هاتونەتەوەو لە دواتریش ڕۆڵی کاریگەرییان بینیوە لە پروپاگەندەکردنی ئەوەی کە دەسەڵاتیان بۆ گشت ولایەتی مووسڵ دەگەڕێتەوە، بەڵام سەرئەنجام تورکەکان لەو هەوڵانەیان سەرکەوتوو نەبوونو لە ٢٢ی نیسانی ١٩٢٣ لە ناوچەکە کرانە دەرەوە.

بەشی دووەم کە تایبەتە بە ڕەوشی سیاسیی ڕەواندز لە نێوان سالأنی(١٩٢٣-١٩٣٩)، لە سێ تەوەرە پێك هاتووە. لە تەوەرەی یەکەمدا، باس لە ڕەوشی سیاسیی ڕەواندز لە سالأنی ئینتیدابی بریتانی دەکەینو لە تەوەرەی دووەمیش، سالأنی قۆناغی یەکەمی سەربەخۆیی عێراقی کە لەو قۆناغەدا ڕەوشی ڕەواندز لە سەرچاوە مێژووییەکاندا دەکەوێتەوە کزی، بۆیە بۆ چەند هۆکارێکی دەبەینەوەو یەکە یەکە لە سەریان دەوەستینو باسیان لێوە دەکەین. لە تەوەرەی سێیەمیشدا، ئاماژە بۆ ڕۆڵو چالاکی ڕەواندزییەکان دەکەین لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقی، بە تایبەت ڕۆڵی(عەبدوڵلا موخلیس بەگ، ئیسماعیل بەگی ڕەواندزیو مەعروف چیاووك) لەگەڵ هەڵوێستی خەڵکی ناوچەکە لە بەرانبەر چالاکی هەندێ لە ئەندامە کوردەکان لەو ئەنجومەنە.

بەشی سێیەم تایبەت کراوە بۆ باس کردنی ڕۆڵ و چالاکی ڕەواندزییەکان لە کۆمەڵەو ڕێکخراوە کوردی و عێراقییەکان لە قۆناغی داگیرکاری بریتانیو قۆناغی یەکەمی سەربەخۆیی عێراقیدا، کە ژمارەیەکی زۆر کۆمەڵەو ڕێکخراو بە نهێنیو ئاشکرا هاتنە دامەزراندنو ڕەواندزییەکان ڕۆڵی کارایان تیادا بینیوە.

ئەنجام لە وێدا ئاماژە بۆ گرنگترین خاڵە ئەنجامگیرییەکانی توێژینەوەکە کراوە.

یو سف ـمە نتك